

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ

Елеонора НАРВСЕЛІУС

АРОМАТ ПАМ'ЯТІ З ПРИСМАКОМ НОСТАЛЬГІЇ: ТЕМАТИЧНІ РЕСТОРАНИ В ПОГРАНИЧЧЯХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Переклад з англійської Оксани Сікорської

Eleonora Narvselius

SPICING UP MEMORIES
AND SERVING NOSTALGIAS:
THEMATIC RESTAURANTS
AND TRANSNATIONAL MEMORIES
IN EAST-CENTRAL EUROPEAN
BORDERLAND CITIES

Translated from English by Oksana Sikorska

The article is a result of field studies on the transformations of multicultural heritage in the east-central European cities of Cracow, Wrocław, Lviv and Chernivtsi. In all these cities, a majority of the pre-war populations (and in Wrocław, practically all pre-war residents) disappeared as a result of WWII. After decades of silence imposed by the ruling communist elites, collective memories of the post-war populations are now surfacing in public discourse. Precisely how the contemporary populations living in the zones of «dismembered multiethnicity» approach the past's cultural diversity in the everyday life remains, however, an under investigated topic. Under these circumstances, ethnography proves to be an innovative methodological approach particularly suited to studying local expressions of transnational memory. Based on the methodological approach of multi-sited ethnography, the article examines thematic restaurants which allude to cultures of some perished ethnic groups (in particular, Jews, Poles and Germans).

Keywords: ethnic diversity, central and eastern Europe, transnational memories, commercialization, nostalgia, thematic restaurants, borderland cities.

© E. НАРВСЕЛІУС, 2015

Первісно цю статтю було опубліковано англійською мовою під назвою «*Spicing up Memories and Serving Nostalgias: Thematic Restaurants and Transnational Memories in East-Central European Borderland Cities*» (Journal of Contemporary European Studies, Volume 23, Issue 3, 2015). Тут публікується з дозволу авторки та в авторській редакції.

Вступ

Сучасні академічні дискусії про транснаціональні аспекти пам'яті часто зосереджуються на транскордонних «війнах пам'яті», політичних чи політично значущих комеморативних проектах, урочистих пам'ятних вшануваннях та зусиллях громадських організацій налагодити діалог довкола суперечливих історичних тем. Набагато менше уваги зазвичай приділено трансформації оповідей і образів «важкого» минулого в публічному просторі, призначеному для відпочинку, розваг та споживання поп-культури. А тим часом комерціалізація культур пам'яті набрала сили як власне транснаціональний феномен, і, як наслідок, створила попит на «підприємців пам'яті» [37] зі специфічним «багатокультурним багажем», здатних поєднувати пошук прибутку з мистецькими інноваціями, культурним активізмом та політичною інтуїцією. Тематичні ресторани — порівняно новий сектор бізнесу, який набрав цікавих форм у містах центрально-східних погранич Європи: Кракові, Вроцлаві, Львові та Чернівцях — є вдячним матеріалом для дослідження цієї тенденції.

Спільною рисою згаданих міст є, зокрема, те, що в різні періоди своєї історії вони належали до Габсбурзької імперії. Як відомо, із занепадом соціалістичних режимів Дунайську монархію було переосмислено як позитивне минуле і подекуди навіть як «золотий вік», як частину спільного для Центральної Європи культурного спадку [11, р. 42], і, зокрема, як символічний маркер відмінності ліберально-демократичної Європи від комуністичної Євразії. На противагу до пропагандистської презентації Австро-Угорщини як «тюрми народів», що її тиражували в період комуністичного правління, а частково й внаслідок реакції на націоналізаційну риторику посткомуністичних держав, після 1989 року в багатьох частинах Європи імперію Габсбургів стали дедалі частіше уявляти як простір толерантності та мирного співіснування етнічних і релігійних груп. Посилання на традиції толерантності та культурного розмаїття, що мали б сягати корінням у минулий

«золотий вік» Габсбургів, використовували з різною метою. На них могли наголошувати і для того, щоб нагадати сучасному населенню та туристам про європейські риси місцевої спадщини, і для того, щоб протиставити довоєнну ідилію асиміляційній політиці міжвоєнних національних держав, і для засудження колишньої державно-соціалістичної політики культурної гомогенізації, і для відволікання уваги від сучасних проблем, пов'язаних із співіснуванням різних культур та релігій [14].

Іншою спільною рисою Кракова, Вроцлава, Львова і Чернівців є те, що Кетрін Фолліс (Follis) називає «понівечена поліетнічність» [16, р. 181]. Етнокультурне розмаїття, що формувалося в цих містах протягом століть, перервали Друга світова війна, політичні репресії, а також міграції й репатріації, що супроводжували повоєнний переділ кордонів Європи. У цьому зв'язку важливо зрозуміти, як сучасне населення уявляє собі довоєнне етнокультурне розмаїття своїх міст і в яких контекстах та з якою метою воно актуалізує пам'ять про нього. Неважко помітити, що в цих містах марковані в публічному просторі образи минулого сильно залежать від підприємницької діяльності місцевих ентузіастів. Саме вони часто-густо започатковують досить радикальне переформування культурної пам'яті, орієнтуючись при цьому на такі транснаціональні тренди, як «кітчфікація історії» [46], «культивування спадщини знизу» [32; 33] та бум ностальгії [8; 3; 49]. Тим часом, паралельно з глобально розповсюдженими стратегіями перетворення минулого на комерціалізований «історичний атракціон» (historytainment), дається взнаки вплив політичних моделей опрацювання трагічного минулого Європи. «Політика жалю» [41] є одним з таких прикладів. Нові дискурси європейської пам'яті, пріоритетом якої є висвітлення історичних травм, трагедій і катастроф, проникають у комерційну сферу. Як влучно вказав Андреас Хіссен: «Основні питання сучасної культури перебувають саме на стику травматичної пам'яті й комерційних ЗМІ. Травма тиражується не менше, ніж задоволення, і при цьому навіть не для різних споживачів пам'яті» [27, р. 19].

Аналіз транснаціональної колективної пам'яті, згідно з пропозицією Астрід Ерль (Erll), має охоплювати як глобальні траєкторії «мандрівок» мнемонічних сюжетів [12, р. 11], так і їхні «пункти при-

буття», тобто місцеві контексти, які визначають мінливі форми та зміст колективної пам'яті. В основу пропонованого дослідження покладено подібне трактування транснаціоналізації як локальних практик перетину/подолання національних кордонів і трансформацій місцевої колективної пам'яті під впливом глобальних культурними віянь. Метод так званої мультиситуативної етнографії (multi-sited ethnography), який дає змогу скласти уявлення про певний простір пам'яті, виходячи при цьому зі спостережень над репрезентаціями однієї теми в різних місцевих контекстах [5, р. 18], дозволяє глибше зрозуміти феномен тематичних ресторанів, що використовують посилення на докомуністичне минуле (особливо на міжвоєнний період) і в той чи інший спосіб нагадують про історичну присутність кількох етнічних груп: євреїв, поляків і німців. Моє дослідження ґрунтується, в першу чергу, на інтерв'ю з власниками ресторанів, особистих спостереженнях та аналізі матеріалу місцевих ЗМІ. Залишаючи осторонь специфічну тему «дегустаційної ностальгії», як і загальну проблему природи комерціалізму після 1989 року, я, натомість, пропоную розглянути зібраний матеріал в ракурсі питань «мнемонічно-політичного» характеру. Зокрема, я спробую з'ясувати такі питання: що вирізняє транснаціональну пам'ять, задекларовану в громадському просторі прикордонних міст Центрально-Східної Європи, і, зокрема, просторі, призначеному, в першу чергу, для дозвілля та відпочинку? Які політичні інтереси вплинули на проекти комерційних презентацій «зниклих інших»? Як ці проекти співвідносяться з європейськими вимірами пам'яті?

Центрально-східноєвропейські пограниччя як простір транснаціональної пам'яті

Дослідження процесів колективної пам'яті, і, перш за все, актуалізації драматичного минулого ХХ ст. в посткомуністичних прикордоннях Європи дає змогу наблизитися до розуміння парадоксів і суперечностей транснаціональної спадщини цих земель. Традиції міських громад та передвоєнне етнокультурне багатоманіття, що пішли в небуття внаслідок Голокосту, комуністичних репресій, міжетнічних конфліктів воєнного часу і післявоєнних переселень, дозволяє співвіднести Львів, Чернівці, Краків та Вроцлав з сімома колами спільної європейської пам'яті,

про які пише Клаус Леггеві¹. Попри те, що історичний досвід європейських суспільств ХХ ст. надається до порівняння, й, окрім того, комемораційні практики європейців стають одноріднішими завдяки глобально розповсюдженню раціоналізаційним дискурсам експертів, в різних частинах Європи уявлення про колективне минуле є дуже різним. Зокрема, побутує думка, що специфіку східноєвропейської культурної пам'яті можна краще зрозуміти, якщо замість інтерпретацій усталених *lieux de mémoire* (місць пам'яті) звернутися до публічних дискусій, а дослідження спричиненого травмою замовчування доповнити аналізом озвучуваної і візуалізованої в публічному просторі скорботи [7, с. 6—9].

У постсоціалістичній Європі перформативний вимір пам'яті, який передбачає інсценізацію й віртуальність [20, р. 11; 48, р. 7—8], було доповнено такою транснаціональною мнемонічною стратегією, як підкреслено індивідуальна, емоційна та інтерактивна форма презентації минулого [46]. Окрім того, довоєнні й міжвоєнні культури й етнічні групи все частіше стають ключовими темами різноманітних ревіталізаційних проектів, які зосереджуються передусім на матеріальному і просторовому вимірах. В цьому немає нічого дивного. Знання про міське минуле серед переважної більшості мешканців прикордонних міст не ґрунтується на особистому досвіді чи на сімейних оповідях, які Маріан Хірш (Marian Hirsch) пов'язує з концепцією так званої «пост-пам'яті» [25]. Натомість брак вірогідних і водночас емоційно забарвлених оповідей «з перших рук» компенсує мозаїка наративів і презентацій, що походять з різних вторинних джерел: чуток, засобів масової інформації, літератури, популярної культури й мистецтва. Оскільки комерційні дієвці передбачають, що і місцева публіка, і приїжджі свідомо вибиратимуть захопливе (що не обов'язково означає приємне) минуле, вони намагаються привабити своїх клієнтів інсценізованою автентичністю [35], інтерактивністю та емоційним реалізмом, що так само, як і в сучасному музеї, задіюють зір, звук, запах, дотик, а

на додаток і смак. Таким чином актуалізується широкий спектр спогадів й афективних станів. Серед них і ностальгія, що становить на правду міжкультурний феномен афективного й сенсорного зв'язку з недавнім минулим.

Важливою темою сучасних досліджень ностальгії є різноманіття її форм, інтенсивності та функціональності в усьому світі й особливо в Європі, де на «Сході» і «Заході» до ностальгії звертаються в різних контекстах і представляють її по-різному [32; 33, р. 87—108; 8]. В постсоціалістичному просторі ностальгія — це комплексне колективне відчуття, яке не можна звести до суто приватної емоції або до суто політичного за своєю природою звертання до минулого [3, р. 215—216]. Ностальгія не обмежується ескапізмом чи пошуком придатного «дому» в минулому. І також це не обов'язково прояв консерватизму чи нездатності примиритися зі змінами. Неодноразово вже вказувалося на те, що поряд з ескапістською «паліативною ностальгією» [26, р. 120] та «поновлювальною» ностальгією, котра лише «знає два основні наративні сюжети — поновлення витоків і теорію змови, що є характерними для крайніх випадків сучасного націоналізму» [8, с. 43], існують більш інтелектуально обтяжені й трансформаційні види «критичної» [26] і «рефлексивної» [8] ностальгії. Остання орієнтується на індивідуальну пам'ять, спонукає до іронічного переосмислення минулого, а також полегшує транскордонні міжкультурні інтерпретації. Можна припустити, що на відміну від примітивної «муміфікації» минулого та культивування споживацької культури комфорту й невинності [46, р. 4—32], цей вид ностальгії може спричинитися до травматизації, тобто такого «публічного дискурсу, в якому основи колективної ідентичності стають об'єктом рефлексії» [13, р. 458]. Значний потенціал травматизації несе в собі, зокрема, звертання до єврейської довоєнної культури, що так чи інакше підводить до центральної теми європейської пам'яті: Голокосту.

В пост-комуністичних Польщі й Україні громадськість почала проявляти інтерес до «дисонантної спадщини» [50] зниклих та зникаючих етнічних груп відносно недавно. Важливу роль в цьому процесі відіграли індустрія туризму та визнані на міжнародній арені твори мистецтва, літератури, музики та кінематографу. Тим не менше, комерціалізо-

¹ Клаус Леггеві (Klaus Leggevi) стверджує, що основні теми міжнародної пам'яті в сучасній Європі можуть бути представлені у вигляді концентричних кіл, в центрі яких є Голокост як «негативний міф». Іншими темами «сімох кіл європейської пам'яті» є радянський комунізм, вигнання, геноцид вірмен, історія воєн, міграції та історія успіху ЄС.

вана ностальгія за довоєнними «іншими» стала можливою завдяки хвилі «повернення до різноманіття» [44], тобто політичних процесів після 1989 року, які трансформували і національну, і місцеву політику пам'яті. Значний вплив тут мали, з одного боку, європейські моделі комеморації [34; 42; 45], що підкреслювали історичне розмаїття на тлі спільних моральних вимірів пам'яті, а, з іншого боку, інтереси консервативних та центристських політичних середовищ у формуванні політики пам'яті на національному рівні. У цій ситуації інтелектуали Центрально-Східної Європи, зацікавлені в промощі «дисонантної» багатокультурної спадщини, мають значну перевагу. Як буде показано далі, вони відіграють провідну роль у визначенні багатокультурної спадщини, оскільки відповідають на сформульовані політичні запити, використовують транскультурні стратегії формування ідентичності, і водночас солідаризують свою аудиторію, пропонуючи їй «символічні блага, які стають об'єднувальним чинником для однодумців» [43, р. 42].

Тематичні ресторани як комерційна форма: зустріч з інакшістю між музеєм та родинною кухнею

До початку Другої світової війни характерною ознакою Кракова, Вроцлава, Львова і Чернівців була типова для обуржуазненого повсякдення Центрально-Східної Європи XIX ст. культура кав'ярень. В історичній перспективі кав'ярні та ресторани спричинилися до виокремлення сфери громадської відкритості в країнах Європи [22], а в подальшому вони залишилися важливими місцями для повсякденної соціалізації, для обміну новинами, простором для дискусій про політику, мистецтво та суспільне життя [1; 23]. За соціалістичних часів ці функції ресторанів, а також їх естетична форма значною мірою занепади. Після важких економічних випробувань першого постсоціалістичного десятиліття центральноєвропейська культура ресторанів та кав'ярень постала як частина транснаціональної індустрії спадщини [6; 28] і як символ демократичної трансформації громадського простору.

На початку 2000-х рр. дискусії про спадщину та пам'ять про зниклих євреїв, поляків та німців привернули увагу громадськості в Польщі та Україні [18; 19; 4; 10; 38; 40; 47]. Ці дискусії були, почасти, від-

повіддю на запитання про можливість формування спільної європейської пам'яті, що об'єднувала б пам'ять про злочини нацизму та комунізму, а також наслідком розвитку туризму та транскордонних ініціатив на низовому рівні. Паралельно зі зростанням уваги до етнічної різноманітності, толерантності, примирення і визнання «інакшості» в постсоціалістичних політичних та медійних дискурсах, ці теми потрапили в поле зору комерційних дієвців, зайнятих пошуком нових способів маркетингу міського простору. Зокрема, в деяких містах (наприклад, у Кракові) саме комерційні суб'єкти не лише заробили на презентації історичної поліетнічності, але й започаткували саме її поновне відкриття.

На відміну від етнічних ресторанів, які роблять акцент на власне кухні тої чи іншої етнічної групи, тематичні ресторани чи ресторани культурної спадщини спеціалізуються на продажі стилізованих репрезентацій етнічних «інших», про яких не прийнято було згадувати в соціалістичній/радянській період. Пріоритетною групою для цього бізнесу є освічена публіка, що прагне зануритися в інтимну атмосферу минувшини й відчутти зблизка колорит інших часів, місць та людей. Тематичні ресторани є таким чином чимось середнім поміж музеєм (узаконеним, офіційним місцем для набуття знань про історію) та родинною кухнею (де розповідаються особисті спогади й анекдоти про «інших»). Подібно до музеїв, ці ресторани також використовують глобально розповсюджені стратегії естетизації та активізації втілених (embodied) спогадів [32; 33].

Недоліки й переваги тематичних ресторанів як форми наближення до зниклих «інших» є наслідком цього проміжного положення. На відміну від музеїв, ресторани не мають статусу інституцій високої культури. Адже їх основна мета — отримання прибутку, а не поширення історичних знань, що були б засновані на наукових дослідженнях. Отже, ресторани пропонують дуже вузький простір для рефлексій і критичної взаємодії з інакшістю; клієнт має отримати задоволення від страв та атмосфери і так чи інакше «проковтнути» запропоновані оповіді й презентації. Будучи продуктом підприємців, котрі намагаються збалансувати свої культурні зацікавлення, комерційні інтереси та особисті вподобання, тематичні ресторани пропонують вибіркові, перекручені й часто відверто маніпулятивні інтерпретації ми-

нулого. Проте їхньою перевагою є задіювання відчуттів та емоцій (таких, як, наприклад, туга, цікавість, азарт, гордість, але також сором, почуття провини, жалю). Залучення кількох відчуттів при зустрічі з інакшістю стимулює роботу індивідуальної пам'яті і порушує звичний плін життя. У цьому сенсі як музеї, оснащені інтерактивними експонатами, так і тематичні ресторани використовують емоційний заряд зіткнення з інтимізованою інакшістю. В обидвох випадках сенсорні відчуття породжують певний неспокій і тривогу, адже вони намагаються на незвідані можливості минулого та унікальну індивідуальність зниклих людей. Для того, щоби краще зрозуміти особливість тематичних ресторанів як комерційного феномену в просторах постсоціалістичних міст, варто мати на увазі, що вони не є спрощеним варіантом музейних виставок, але постійно коментують, заперечують або акцентують різні деталі історичних наративів, запропоновані ЗМІ та офіційними «хранителями минулого». В наступному розділі я наведу приклади того, як тематичні ресторани підтверджують, підважують і перетворюють мнемонічні дискурси у взаємодії з іншими дієвцями на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

Приклади тематичних ресторанів в Кракові, Вроцлаві, Львові та Чернівцях:

Краків

Ентузіастами, які наприкінці 1980-х взялися відроджувати єврейську спадщину Кракова і перетворили занедбану міську дільницю Казімеж на магніт для туристів, були саме комерційні суб'єкти та культурні діячі низового рівня [39]. Більше того, випробувані на Казімежі комерційні та креативні рішення отримали національне та міжнародне визнання [20], оскільки вони «служили моделями для формування «єврейських» просторів далеко за межами міста» [21].

Позбавлений свого колишнього населення, знищеного під час Голокосту, Казімеж протягом десятиліть був залишений напризволяще і мав репутацію небезпечного району. Незважаючи на спроби органів влади взятися за відновлення Казімежа у зв'язку із включенням центральної частини міста Кракова до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в 1978 році, протягом усього соціалі-

тичного періоду Казімеж так і залишився білою плямою, що контрастувала з монокультурною версією майбутнього соціалістичної держави [39]. Ситуація змінилася наприкінці 1980-х, коли інтерес до культури європейських євреїв став частиною трансформації Голокосту в «базову європейську пам'ять», а згодом і в глобальний символ [2]. Важливою віхою цього процесу стали зйомки фільму *Список Шиндлера* на Казімежі в 1993 році. Тим не менше, місцеві та іноземні аматори організували тут перший фестиваль клезмерської музики ще в 1988 році, і приблизно в цей же час на Казімежі було відкрито перший єврейський ресторан *Ariel*². З тих пір численні ресторани єврейської спадщини наслідують започаткований творцями Аріеля тренд. Вони пропонують єврейську (але не обов'язково кошерну) кухню в приміщеннях, де колись знаходилися єврейські магазини, склади і навіть синагога (*Alef*). Деякі з них примикають до готелів, галерей і музеїв, пов'язаних з єврейською спадщиною, і не лише місцева богема, але й знані культурні діячі регулярно використовують ці приміщення для концертів, виставок та інших заходів. Їхні інтер'єри часто відтворюють атмосферу антикварних крамниць, а автентичні речі з довоєнних часів виставлено поруч із сучасними творами мистецтва і сувенірами для туристів.

Атмосфера ресторанів єврейської спадщини, породжена декором, музикою (клезмер, джаз, *piosenki kabaretowe*), художнім враженням від представлених артефактів, екзотичними смаками та запахами єврейських страв приваблює не лише іноземних та вітчизняних туристів, але й місцевих мешканців [30]. Тоді як комерційні та культурні діячі повною мірою використовують привабливість єврейської спадщини Казімежа і залучають до співпраці закордонних інвесторів та митців, міській владі не вдалося задіяти освітній та політичний потенціал Казімежа так само ефективно. Наприклад, *Казімеж Бренд*, який, відповідно до існуючого плану, повинен був залучити структурні фонди ЄС, не отримав належного фінансування [39, с. 274]). З іншого боку, численні ізраїльські туристи, які навідуються до міста у зв'язку з обов'язковою шкільною поїзд-

² Про суперечливу історію ресторану *Ariel* та детальний звіт про комерційну діяльність на Казімежі в 1990-х див. Kugelmass and Orla-Bukowska (1998) [30].

кою до Аушвіца, як правило, не проявляють інтересу до пропонованого в Кракові популярно-туристичного варіанту єврейської спадщини [39, р. 284; 15, р. 129—131].

Отож, паралельно з популяризацією ностальгійних образів довоєнного польського життя і комерціалізацією спадщини галицьких євреїв, ресторани стали презентувати себе як місця вшанування знищеної єврейської громади. Наприклад, меморіальна дошка у вестибюлі готелю *Alef*, в якому знаходиться й однойменний ресторан, повідомляє:

*Ця зведена 1887 року будівля була унікальною синагогою Молитви і добрих справ... Під час Другої світової війни синагогу зруйнували нацисти. Після війни її було відновлено і використовувано для нерелігійних цілей, внаслідок чого вона поступово перетворилася на руїни. Згодом єврейська громада повернула собі приміщення, а компанія *Alef* відбудувала його. Вони переробили його на ресторан у єврейському стилі і на готель, який служить сьогодні живим пам'ятником, де відвідувачі можуть слухати єврейську музику, насолоджуватися смачною їжею, гарними картинами, і водночас вшановувати пам'ять тих, хто молився тут. Хай Бог благословить їхні душі³.*

Слід зауважити, що інтер'єр ресторанного залу в *Alef* поєднує іконічні образи місцевого єврейства з ідилічними пейзажами, репродукціями всесвітньо відомих творів мистецтва (наприклад, тут є і портрет Фріди Кало, і *Дівчина з сережкою* Вермеєра) та візуальними деталями, що асоціюються з полікультурним минулим Галичини. Вшанування загиблих під час Голокосту галицьких євреїв представлено в цьому контексті як частину місцевої культури, як елемент транснаціональної пам'яті та водночас як глобальний естетичний тренд. Очевидно, унікальна атмосфера готелю, про яку схвально пишуть відвідувачі (причому як польські, так і закордонні, включно з ізраїльтянами) в своїх розміщених онлайн рецензіях, значною мірою завдячує цій комплексній контекстуалізації єврейської тематики.

Текст в приміщенні іншого єврейського ресторану в Кракові цитує опінію єврейського рабина, який називає цей заклад «унікальним місцем, яке в такий спосіб вшановує старі часи». Цей ресторан також є

прикладом кропіткої стилістичної музеїзації, бо містить не лише анонімні єврейські артефакти в інтер'єрі, але й згадує реально існуючих єврейських ремісників і купців, чії імена зазначено на фасадних вивісках. На цю тенденцію вшанування загиблих євреїв в приміщеннях комерційних закладів недавно звернули увагу в Галицькому Єврейському Музеї в Кракові. Постійна виставка музею *Сліди пам'яті* ось так пише про сучасних відвідувачів Казімежа:

«Відвідувачами єврейських кав'ярень на Казімежі є місцеві мешканці, польській закордонні туристи, ті, хто пережив Голокост, паломники до таборів смерті і єврейських святих місць, євреї польського походження в пошуках свого коріння... Деякі переживають складну емоційну подорож... Інші тут для того, щоб просто відпочити...».

Вроцлав/Бреслау

У Вроцлаві — іншому прикордонному місті сучасної Польщі, що пережило докорінну зміну довоєнного населення, — ситуація зі «зниклими іншими» є складнішою. Місто втратило своїх німецьких та єврейських жителів, але частина післявоєнних новоприбулих самі були вигнанцями зі східних польських територій. Немало нових мешканців Вроцлава раніше зазнали болісної втрати рідних місць, найбільш значущим з яких був Львів, колишня польська культурна метрополія, що залишилася на іншому боці перекроєного польсько-радянського кордону. Туга за покинутою рідною домівкою стала для багатьох нових вроцлавян визначальною складовою їхнього життя, і вони культивували так званий «львівський міф», незважаючи на нав'язане соціалістичною польською державою мовчання про долю Східних Кресів. Отож не дивно, що один з перших ресторанів, котрий різко виділився на тлі започаткованих в соціалістичний період закладів харчування, мав назву *Karczma Lwowska*. Його зали щедро декоровані картинами і артефактами, пов'язаними з довоєнною історією втраченого міста. Починаючи з 1994 р. власником ресторану є колишній бібліотекар з родинним корінням у Львові. За його словами, цільовою групою відвідувачів є середній клас, освічені городяни, які цінують автентичні деталі й ностальгійну атмосферу цього закладу. Той самий бізнесмен відкрив у 2011 р. інший популярний ресторан на львівську тематику — *Pod Fredrą*. Оскільки

³ В оригіналі текст пам'ятної дошки подано англійською.

ки нині досить широкого розповсюдження набули індивідуалізовані форми комеморації певних груп населення та історичних періодів, концепцію закладу уособлює символічно значуща постать Олександра Фредра, драматурга і автора польської класичної літератури, який провів своє життя в Галичині і помер у Львові.

Протягом повоєнного соціалістичного періоду риторика відновлення історичної справедливості, що стала можливою завдяки поверненню «споконвічних польських земель», не дозволяла звертатися до тематики зниклого німецького та єврейського населення, чия матеріальна спадщина залишалась помітною частиною архітектурного середовища Вроцлава. Натомість пост-соціалістичні перетворення супроводжувалися (не завжди безпроблемним — див., наприклад [29]), перевідкриттям і переоцінкою спадщини різних народів, що колись мешкали у Вроцлаві/Бреслау. Відповідно до нової промоційної стратегії місто тепер рекламують як відкритий дружній простір, що може похвалитися багатою культурною спадщиною і привабливим інвестиційним кліматом. Під девізом «Вроцлав — місце зустрічей» місто виграло заявку на звання Європейської столиці культури 2016 року. Резонансною ініціативою, яка зміцнила офіційний імідж Вроцлава як місця зустрічі кількох культур і конфесій, стала промоція Кварталу Чотирьох Святинь, що розпочалася в 1995 році. Ця компактна дільниця, де в безпосередній близькості розташовані синагога, римо-католицький костел, православний храм і протестантська церква, стала визначним символом міста передовсім завдяки ініціативі примирення місцевих парафій.

Європейські виміри пам'яті, які роблять акцент на людських стражданнях, вигнаннях і винищенні різних груп населення в ХХ ст., підказали комерційно заангажованим культурним діячам фокус на німецькій та єврейській тематиці довоєнного Бреслау. Кілька популярних тематичних ресторанів, котрі використовують ідею символічної зустрічі з раніше замовчуваними «зниклими іншими», з'явилися в місті після вступу Польщі до ЄС. Одним з найбільш цікавих в цьому сенсі є *Steinhaus*, названий так на честь відомого математика єврейського походження, який після війни переїхав до Вроцлава і продовжив традицію всесвітньо відомої Львівської школи математики. Розташований в Кварталі Чотирьох

Святинь неподалік від нещодавно відреставрованої синагоги Білого Лелеки, *Steinhaus* є проектом Олександра Гляйхгевіхта, єврейського культурного активіста, фізика і колишнього дисидента, який бачить свій ресторан як місце культурного обміну та творчості. Керуючись ідеєю створити таке місце зустрічі, що включало б польську, німецьку, єврейську компоненти, а також і ремінісценції «львівського міфу», Гляйхгевіхт повернувся в рідне місто після кількох проведених у Західній Європі десятиліть. Хоча його заклад не може конкурувати з більш центральними розташованими тематичними ресторанами, що звертаються до «львівського міфу», Австро-Угорського минулого та середньовічного Бреслау, тим не менше, він став одним з символічних маркерів Вроцлава як європейського міста, яке шанує свої академічні традиції і полікультурне минуле.

Львів/Львув

Хоч історичний центр Львова був доданий до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО 1998 року, комерціалізація багатой полікультурної спадщини міста розпочалася із запізненням, в 2000-х роках. Спроби «монетаризувати» власне цей аспект міської історії можна пов'язати почасти із святкуванням 750-літнього ювілею міста у 2006 р., але також і з резонансними дискусіями про «білі плями» національної історії в «помаранчевий період» 2004—2010 років. Найуспішнішим комерційним проектом, пов'язаним з недавньою історією міста, стала мережа тематичних ресторанів, до якої належать багатьом відомі *Криївка* (2007), *Мазох-Safe* (2008) і *Галицька жидівська кнайпа Під Золотою Розою* (2008).

За цією мережею ресторанів, про які досить багато писали і у вітчизняній пресі, і за кордоном стоять троє львівських підприємств, зокрема Юрій Назарук, творець щоденної *Львівської Газети* і колишній консультант мистецького об'єднання *Дзига*. Найстарший, найбільш комерційно успішний і найвідоміший з ресторанів, відкрита 2007 року *Криївка*, звертається до героїчного міфу про ОУН—УПА. За розважальною формою закладу можна було відчитати серйозну ідею «вписати» нерадянський досвід Західної України часів Другої світової війни у всеукраїнський історичний нарратив. Втім, поєднання автентичних деталей інтер'єру з приєм-

ним споживацьким досвідом породжує насамперед ефект historytainment'у і заохочує до позитивної ідентифікації з хоробрими хвацькими хлопцями, які героїчно билися і проти нацистів, і проти радянських військ за волю і славу України. Та частина історії, в якій йдеться про численних польських, єврейських, російських та українських цивільних, які стали жертвами українського повстанського руху в часи Другої світової війни і після неї, не вписується в концепцію закладу.

В подальшому творці *Криївки* розширили свій проект популяризації «львівського міфу» в відпочинково-комерційній формі. Ще дві потенційно резонансні теми були представлені для широкого загалу в двох тематичних ресторанах, і цього разу в центрі уваги опинились зниклі «інші». Так само, як і *Криївка*, ці ресторани відразу ж стали скандально відомими в місті та за його межами. *Мазох-Cafe* відсилає до постаті німецькомовного письменника Лєопольда фон Захер-Мазоха, який народився у цьому місті, і якого пам'ятають як «батька мазохізму». Місцеві ЗМІ багато писали про те, як в ресторані візуально представлено й інсценізовано еротичні «збочення». Розголосу набула й статуя Захер-Мазоха перед входом до кав'ярні, оскільки заохочення відвідувачів до інтерактивності звелось до порпання в кишені штанів бронзової фігури.

Так само стала мішенню серйозної критики й спроба творців *Криївки* комерційно освоїти аспекти міської культури галицьких євреїв. Є історичні докази того, що українські націоналістичні угруповання брали участь у винищенні галицьких євреїв у військовий час [24]. Отож, паралельне представлення теми єврейського життя міжвоєнного періоду та українського націоналістичного руху як однаково придатних для приємного відпочинкового споживання і, крім того, застосування грайливих стратегій *Криївки* та *Мазох-Cafe* у презентації трагічної єврейської теми розкритикували як українські, так і закордонні опінієтворці. Гострої критики зазнали, знову ж таки, інтерактивні елементи, цього разу заохочення приміряти оздоблені пейсами чорні капелюхи і торгуватися за ціну страв. Окрім того, не може залишитися непоміченим те, що *Галицька Жидівська Кнайпа* розташована поруч з руйнами синагоги Золота Роза і сильно дисонує з пам'яттю про Голокост. Тоді як проект *Криївки* був виправданий ідеєю представити укра-

їнську історію з української перспективи, *Галицька Жидівська Кнайпа* залишилася декоративним вкрапленням типу «юдаїка мінус євреї» [20, с. 8]. Тим не менше, представників місцевої єврейської громади як спеціальних гостей та експертну групу запросили відвідати заклад перед його офіційним відкриттям. За словами власника ресторану Юрія Назарука⁴: «Ми принесли їм страви з меню і я сказав: «Я українець. Я б не хотів зробити якусь помилку і образити вас. Ми створили цей ресторан, тож, будь ласка, розкажіть, чи подобається він вам, розкажіть, що змінити і що додати». І, ви знаєте, ці старші люди плакали».

Галицька Жидівська Кнайпа не була від самого початку замислена як магніт для єврейських туристів або як місце зустрічі для шанувальників галицької єврейської культури. Однак, оскільки популярних ініціатив, які б презентували єврейську спадщину Львова широкому загалу, явно обмаль, цей ресторан на сьогоднішній день не має жодних труднощів із промоцією своєї версії єврейської «чуттєвої культури» [3, р. 226] минулого. Зокрема, він фігурує серед організаторів щорічного фестивалю єврейської музики *Lviv Klez Fest*, що його надихнув успіх фестивалю єврейської культури на Казімежі.

Попри ці суперечності, творчих спроб презентації зниклих «інших» у Львові не бракує. Наприклад, ресторани *Батяр* і *Кумпель* апелюють до польського Львова в досить нетрадиційний спосіб, оскільки використовують стилізоване бачення батярів, довоєнної субкультури міських хуліганів і збиточників. Ремінісценція до галицьких вірмен, які до початку ХХ ст. практично повністю полонізувалися, є оригінальним акцентом відкритого 2009 року ресторану *Mons Pius*. Цей заклад розташований в автентичному приміщенні старого вірменського банку, а серед стилізованих під старовину картин, які прикрашають його інтер'єр, є й портрет останнього директора банку, ексцентричного винахідника і картяра Яна Мардиросевича. Власником ресторану є вірменський підприємець, який підтримує щорічний фестиваль вулиці Вірменської у Львові. Отже, *Mons Pius* продовжує тенденцію, яку можна спостерігати в інших містах, а саме поєднання комерційної функ-

⁴ Інтерв'ю з автором від 19.09.2013, Львів.

ції з пам'яттю про зниклі групи населення та популяризацією їхньої культурної спадщини.

Чернівці/Черновіц

Чернівці є ще одним українським містом, що колись було частиною Австро-Угорщини, але пізніше відійшло до міжвоєнної «націоналізаторської держави» [9]. На відміну від міжвоєнного Львова, тут жодна етнічна група не мала виразної переваги над іншими в політичній, демографічній і культурній площинах. Незважаючи на те, що старе єврейське, польське і німецьке населення практично зникло з міста, образ мирної і толерантної провінції, що виник у період правління Габсбургів — відгомін так званого «буковинського міфу» (Вukowina-Mytos) — зберігся серед післявоєнного населення. Пам'ятник останньому з Габсбургів, імператорові Францу Йосифу I, зведений в 2009 році, наголошує на спадщині Габсбургів як символі значення Чернівців у європейському контексті.

Кілька кав'ярень в Чернівцях нав'язують до «буковинського міфу» і Подвійної монархії (наприклад, *Габсбург*, *Каринтія*, *Цісар*). Така комерціалізація ностальгії за габсбурзьким періодом є спільною для Вроцлава, Кракова та Львова. Натомість Чернівці мають свою особливість: тоді як (можливо, внаслідок того, що) у місті існує кілька діючих національних домів і Музей Буковинських Євреїв, прямі посилення на довоєнне міське населення практично відсутні у місцевих кав'ярнях і ресторанах. Натомість, у центрі уваги перебувають певні аспекти місцевої поліетнічної культури як феномену європейського й світового значення. Хоча затишний куточок в популярному *Literatur Cafe*, розташованому в арт-центрі *Українська книга*, прикрашений портретом Франца Йосифа і фотографіями старих Чернівців, тим не менше, змістовою доміантою тут є власне багатомовна література як прикметна культурна риса Буковини. Зокрема, її німецькомовна частина представлена такими видатними авторами єврейського походження, як Пауль Целян, Роза Аусландер, Карл Еміль Францоз, а також і відомою українською письменницею Ольгою Кобилянською. В кав'ярні регулярно проводяться популярні літературні вечори, а також і зустрічі під патронатом *Meridian Czernowitz*, міжнародного фестивалю поезії, який за словами його президента Святослава Померанцева прагне поєднати

привабливу архітектурну спадщину Чернівців з «її сучасною інтелектуальною компонентою». Цікаво, що подібні ініціативи популяризують Чернівці як місце мирного співіснування і взаємовпливу не лише європейського Сходу і Заходу, але й єврейськості та німецькості [36]. Цей нюанс мнемонічних дискурсів наголошує на толерантності й етнокультурному розмаїтті як основі «буковинського міфу», і окрім того сприяє усвідомленню того, що на Буковині «міська німецькомовна висока культура зберігалася в першу чергу завдяки асимільованим євреям» [17, р. 441]. В цьому можна розпізнати вплив «мінливої європейської чутливості» [30, р. 342] до транснаціональних виявів єврейської і німецької спадщини, що їх «вписано» в кілька мнемонічних рамок: глобальну, центрально-східноєвропейську, західноукраїнську і «пограничну».

Висновки

У постсоціалістичному міському просторі тематичні ресторани з'явилися як гібридні форми, що поєднують комерційний інтерес з питомо морально-політичними прагненнями визнати інакшість і вшанувати пам'ять про довоєнне етнічно відмінне населення. Транснаціональні риси цих тематичних ресторанів утворюються в процесі поєднання декількох складових. Серед них, окрім посилення на етнічно відмінні (і до того ж залучені до транснаціонально культурного й економічного обміну) групи населення передвоєнної/міжвоєнної Європи, слід відзначити інтерактивні прийоми та стратегії емоційної ідентифікації, що їх застосовують також у сучасних музеях і художніх інсталяціях, акцент на особливо значущих «європейських» аспектах багатой культурної спадщини прикордонних земель і, не в останню чергу, чутливість творців цих комерційних закладів до сучасних естетичних віянь і культурних стратегій «роботи з інакшістю». Згадані в цій статті ресторани мають потенціал функціонувати як місця пам'яті, особливо в ситуаціях, коли офіційні культурні інституції, на які покладено завдання підтримувати пам'ять про багатоетнічну місцеву спадщину, не встигають за вимогами часу і за запитами різних груп споживачів культурної продукції.

Головним висновком цього дослідження є те, що в Центрально-Східній Європі транснаціональні ви-

міри пам'яті активно транслюються й популяризуються в публічному просторі, призначеному насамперед для відпочинку і дозвілля. Протягом останніх двох десятиліть комерційні суб'єкти створили гібридний (почасти пов'язаний із символічною політикою, почасти комеморативний, але, в першу чергу, відпочинково-розважальний) простір, де посилення на історичну полікультурність стимулюють спогади і культурну ностальгію, передусім, серед освіченої верстви і середнього класу. В цьому сенсі символічна зустріч з «інакшістю» і переживання свого роду євхаристії в стінах, що зберігають сліди й символічні образи зниклих народів, не є маргінальним явищем. Як правило, творці тематичних ресторанів — це відкриті для світу інтелектуали чи люди з інтелектуальними амбіціями, які зацікавлені в тому, щоб привабити до своїх закладів небідних і освічених відвідувачів з європейським світоглядом. Політико-ідеологічна забарвленість запропонованого ними бачення «інакшості» не завжди чітко визначена, але, тим не менше, ці підприємці прагнуть знайти баланс між комерційним успіхом, особливостями місцевої культурної пам'яті і новими європейськими мнемонічними моделями, в основі яких усвідомлення моральної відповідальності та шанобливе ставлення до інакшості й розмаїття. Це поєднання різних мнемонічних та моральних акцентів із прагненням задіяти сенсорний досвід та ностальгійні фантазії відвідувачів нерідко призводить до перетворення інакшості на такий собі «естетичний подразник» і відтак обмежує можливості вдумливого підходу до пропонуваного наративів і трактувань минулого. Незважаючи на транснаціональні форми презентації і натяки на трагічне європейське минуле, тематичні ресторани навряд чи можуть функціонувати як одна з можливих арен для серйозних дискусій про європейську пам'ять. Тим не менше, ностальгійно забарвлені пошуки розуміння «інших» й інтерес до їхньої спадщини є одним із перших кроків до визнання як історичної, так і сучасної культурної неоднорідності. Слід також мати на увазі, що в Центрально-Східній Європі ідеалізація зниклих «наших інших» може бути реакцією на «чужих інших»: недавніх, сучасних і незнайомих» [30, с. 342]. Втім, ця ідеалізація може бути й виразом скорботи і «відступом від колективного до особистого, від героїчного до іро-

нічного, від трагічного до комічного» [30, с. 342], що є типовим для зцілюючої «рефлексивної» ностальгії.

Подяка

Це дослідження є частиною міжнародного проекту *Пам'ять про зниклі групи населення та суспільства в сучасному міському просторі Центрально-Східної Європи* (Лундський університет, керівник проекту др. Бу Ларссон). Особлива подяка Ігореві Петрашевському (Вроцлавський університет) і Нікласу Бернсанду (Лундський університет) за допомогу в збиранні матеріалів для статті.

1. *Ashby Ch.* The Viennese Café and Fin-de-siecle Culture / Charlotte Ashby, Tag Gronberg, Simon Shaw-Miller. — New York : Berghahn Books, 2013.
2. *Assmann A.* The Holocaust — a Global Memory? Extensions and Limits of a New Memory Community / Aleida Assmann // *Memory at Global Age. Discourses, Practices and Trajectories* / edited by Aleida Assmann and Sebastian Conrad. — Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010.
3. *Bartmanski D.* Successful Icons of Failed Time: Rethinking Post-Communist Nostalgia / Dominik Bartmanski // *Acta Sociologica*. — 2011. — Vol. 54 (3). — P. 213—231.
4. *Bartov O.* Erased: Vanishing Traces of Jewish Galicia in Present-day Ukraine / Omer Bartov. — Princeton : Princeton University Press, 2007.
5. *Basu P.* Memorys capes and Multi-Sited Methods / Paul Basu // *Research Methods for Memory Studies* / edited by Emily Keightley and Michael Pickering. — Edinburgh : Edinburgh University Press, 2013.
6. *Bessière J.* Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas / Jacinthe Bessière // *European Society for Rural Sociology*. — 1998. — Vol. 38 (1). — P. 21—34.
7. *Blacker U.* Introduction / Uilleam Blacker, Alexander Etkind // *Memory and Theory in Eastern Europe* / edited by Uilleam Blacker, Alexander Etkind and Julie Fedor. — New York : Palgrave Macmillan, 2013.
8. *Boym S.* The Future of Nostalgia / Svetlana Boym. — New York : Basic Books, 2002.
9. *Brubaker R.* Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe / Rogers Brubaker. — Cambridge : Cambridge University Press, 1996.
10. *Copsey N.* Remembrance of Things Past: The Lingering Impact of History on Contemporary Polish-Ukrainian Relations / Nathaniel Copsey // *Europe-Asia Studies*. — 2008. — Vol. 60 (4). — P. 531—560.
11. *Delanty G.* The European Heritage: History, Memory, and Time / Gerard Delanty // *The SAGE Handbook of European Studies*. — London : SAGE, 2009. — P. 36—50.

12. *Erl A.* Travelling Memory / Astrid Erl // Parallax. — 2011. — Vol. 17 (4). — P. 4—18.
13. *Eyerman R.* Intellectuals and Cultural Trauma / Ron Eyerman // European Journal of Social Theory. — 2011. — Vol. 14 (4). — P. 453—467.
14. *Feichtinger J.* Introduction / Johannes Feichtinger, Gary B. Cohen // Understanding Multiculturalism: The Habsburg Central European Experience / edited by Johannes Feichtinger and Gary B. Cohen. — New York : Berghahn Books, 2014.
15. *Feldman J.* Above the Death Pits, Beneath the Flag: Youth Voyages to Poland and the Performance of Israeli National Identity / Jackie Feldman. — New York : Berghahn Books, 2008.
16. *Follis K.* Building Fortress Europe: The Polish-Ukrainian Frontier / Karolina Follis. — Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2012.
17. *Frunchak S.* Commemorating Future in Post-war Chernivtsi / Svetlana Frunchak // East European Politics and Societies. — 2010. — Vol. 24 (3). — P. 435—463.
18. *Gross J.T.* Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland / Jan T. Gross. — Princeton : Princeton University Press, 2001.
19. *Gross J.T.* Golden Harvest. Events at the Periphery of the Holocaust / Jan T. Gross, Irena Grudzinska-Gross. — Oxford : Oxford University Press, 2012.
20. *Gruber R.E.* Virtually Jewish: Reinventing Jewish Culture in Europe / Ruth Ellen Gruber. — Berkley ; Los Angeles : California University Press, 2002.
21. *Gruber R.E.* Beyond Virtually Jewish . . . Balancing the Real, the Surreal and Real Imaginary Places / Ruth Ellen Gruber // Reclaiming Memory. Urban Regeneration in the Historic Jewish Quarters of Central European Cities / edited by Monika Murzyn-Kupisz and Jacek Purchla. — Krakow : International Cultural Centre, 2009.
22. *Habermas J.* The Structural Transformation of the Public Sphere An Inquiry into a Category of Bourgeois Society / Jürgen Habermas. — Cambridge ; Massachusetts : The MIT Press, 1991.
23. *Haley A.* Turning the Tables. Restaurants and the Rise of the American Middle Class, 1880—1920 / Andrew Haley. — Chapel Hill : The University of North Carolina Press, 2011.
24. *Himka J.-P.* The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd / John-Paul Himka // Canadian Slavonic Papers. — 2011. — Vol. 53 (2—3—4). — P. 209—243.
25. *Hirsch M.* The Generation of Postmemory / Marianne Hirsch // Poetics Today. — 2008. — Vol. 29 (1). — P. 103—128.
26. *Hodges Matt.* The Time of the Interval: Historicity, Modernity and Epoch in Rural France / Matt Hodges // Ethnos. — 2010. — Vol. 76 (3). — P. 348—374.
27. *Huyssen Andreas.* Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory / Andreas Huyssen. — Stanford : Stanford University Press, 2003.
28. *Josiam Bharath Mr.* The Historaunt: Heritage Tourism at Mickey's Dining Car / Bharath Josiam, Mr. Melissa Mattson, Pauline Sullivan // Tourism Management. — 2004. — P. 453—461.
29. *Kleßmann, Christoph, and Robert Traba.* Kresy und deutscher Osten: Vom Glauben an die historische Mission -oder Wo liegt Arkadien? [Kresy and the German East: From the belief in the historical Mission -or Where is Arcadia?] // In Hahn ; Hans Henning und Robert Traba (Hg.). — Deutsch — Polnische Erinnerungsorte. — Band 3: Parallelen. — München ; Wien ; Zürich : Ferdinand Schöningh. — 2012. — P. 37—70.
30. *Kugelmass Jack.* If You Build It They Will Come': Recreating an Historic Jewish District in Post-Communist Krakow / Jack Kugelmass, Annamaria Orla-Bukowska // City & Society Annual Review. — 1998. — № 10 (1). — P. 315—353.
31. *Leggewie Claus.* Der Kampf um die europäische Erinnerung: Ein Schlachtfeld wird besichtigt / Claus Leggewie. — Munich : Verlag C.H. Beck, 2011.
32. *Macdonald Sharon.* Museums, National, Postnational and Transcultural Identities / Sharon Macdonald // Museum and Society. — 2003. — № 1 (1). — P. 1—16.
33. *Macdonald Sharon.* Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today / Sharon Macdonald. — London : Routledge, 2013.
34. *Mälksoo Maria.* The Memory Politics of Becoming European: The East European Subalterns and the Collective Memory of Europe / Maria Mälksoo // European Journal of International Relations. — 2009. — № 15 (4). — P. 653—680.
35. *McCannell Dean.* Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings / Dean McCannell // American Journal of Sociology. — 1973. — № 79 (3). — P. 589—603.
36. *Menninghaus Winfried.* Czernowitz/Bukowina' als Topos deutsch-jüdischer Geschichte und Literatur. [Czernowitz/Bukowina as a topos of German-Jewish History and Literature] / Winfried Menninghaus // Merkur. — 1999. — № 53 (3—4). — P. 345—357.
37. *Mink Georges.* Geopolitics, Reconciliation, and Memory Games / Mink Georges // For a New Social Memory Explanatory Paradigm. — 2009.
38. *Motyka Grzegorz.* Od rzezi Wołyńskiej do akcji «Wisła». Konflikt polsko-ukraiński 1943—1947 / Grzegorz Motyka. — Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2011.
39. *Murzyn Monika.* Kazimierz. The Central European Experience of Urban Regeneration / Monika Murzyn. — Krakow : International Cultural Centre, 2006.
40. *Narvselius Eleonora.* Tragic Past, Agreeable Heritage: Post-Soviet Intellectual Discussions on the Polish Legacy in Western Ukraine / Eleonora Narvselius // Carl Beck Papers. — 2015. — № 2401. — P. 1—80.
41. *Olick Jeffrey.* The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility / Jeffrey Olick. — New York : Routledge, 2007.

42. *Pakier Malgorzata*. A European Memory? Contemporary Histories and Politics of Remembrance / Pakier Malgorzata and Bo Stråth (eds). — New York : Berghahn Books, 2010.
43. *Posner Richard*. Public Intellectuals: A Study of Decline / Richard Posner. — Cambridge : Harvard University Press, 2001.
44. *Rothschild Joseph*. Return to Diversity. A Political History of East Central Europe Since World War II / Joseph Rothschild, Nancy Michael Wingfield. — New York : Oxford University Press, 2000.
45. *Sierp Aline*. Constructing and Communicating Europe, edited by Olga Gyarfassova and Karin Liebhart / Aline Sierp // In Constructing and Communicating Europe / edited by Olga Gyarfassova and Karin Liebhart. — Zürich ; Berlin : LIT Verlag GmbH & Co KG Wien, 2014.
46. *Marita Sturken*. Tourists of History: Memory, Kitsch, and Consumerism from Oklahoma City to Ground Zero / Marita Sturken. — Durham : Duke University Press, 2007.
47. *Thum Georg*. Uprooted: How Breslau Became Wrocław during the Century of Expulsions / Georg Thum. — Princeton : Princeton University Press, 2011.
48. *Tilmans Karin*. Performing the Past. Memory, History, and Identity in Modern Europe / Karin Tilmans, Frank van Vree, and Jay Winter. — Amsterdam : Amsterdam University Press, 2010.
49. *Todorova Maria*. Post-Communist Nostalgia / Maria Todorova, Gille Zsuzsa. — New York : Berghahn Books, 2010.
50. *Tunbridge John E*. Dissonant Heritages. The Management of the Past as a Resource in Conflict. Chichester Tunbridge / John E. Tunbridge, Gregory Ashworth. — Wiley, 1996.

Елеонора Нарвселіус

АРОМАТ ПАМ'ЯТІ
З ПРИСМАКОМНОСТАЛЬГІЇ:
ТЕМАТИЧНІ РЕСТОРАНИ
В ПОГРАНИЧЧЯХ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇЄВРОПИ

Переклад з англійської Оксани Сікорської

Стаття присвячена трансформаціям мультикультурної спадщини у містах Центрально-Східної Європи — Кракові, Вроцлаві, Львові та Чернівцях. У всіх цих містах

більшість довоєнного населення зникло під час Другої світової війни. Нині, після десятиліть мовчання, до якого змушували правлячі комуністичні еліти, у публічному дискурсі починає проявлятися колективна пам'ять повоєнного населення. Те, як саме сучасні мешканці, які живуть на теренах «понівченої поліетнічності», підходять до колишнього культурного розмаїття у повсякденному житті, залишається малодослідженою темою. У такому контексті етнографія може стати оптимальною методологією вивчення локальних проявів транснаціональної пам'яті. У цьому дослідженні на засадах мультиситуативної етнографії проаналізовано тематичні ресторани, які обігрують культуру певних зниклих етнічних груп (зокрема, євреїв, поляків та німців).

Ключові слова: етнічне різноманіття, Центральна та Східна Європа, транснаціональна пам'ять, комерціалізація, ностальгія, тематичні ресторани, пограничні міста.

Элеонора Нарвселіус

АРОМАТ ПАМ'ЯТІ
С ПРИВКУСОМНОСТАЛЬГІЇ:
ТЕМАТИЧЕСКИЕ РЕСТОРАНЫ
В ПОГРАНИЧЬЕ
ЦЕНТРАЛЬНО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

Перевод с англійського Оксани Сікорської

Эта статья посвящена трансформациям мультикультурного наследия в городах Центрально-Восточной Европы — Кракове, Вроцлаве, Львове и Черновцах. Во всех этих городах большинство довоенного населения исчезло во время Второй мировой войны. Сейчас, после десятилетий молчания, к которому заставляли правящие коммунистические элиты, в публичном дискурсе начинает проявляться коллективная память послевоенного населения. То, как современные жители территории «истерзанной полиэтничности» подходят к бывшему культурному разнообразию в повседневной жизни, остается малоисследованной темой. В таком контексте этнография может стать оптимальной методологией изучения локальных проявлений транснациональной памяти. В этом исследовании, на основе мультиситуативной этнографии, проанализированы тематические рестораны, которые обыгрывают культуру некоторых пропавших этнических групп (в частности, евреев, поляков и немцев).

Ключевые слова: этническое разнообразие, Центральная и Восточная Европа, транснациональные памяти, комерціалізація, ностальгія, тематические рестораны, пограничные города.